

ГРОМОВЕРЖЕЦЬ

Мейфорт відклав рукопис. На очі йому навернулися сльози, чисті сльози замилювання й невимовної вдячності. Він щойно прочитав п'єсу молодого драматурга на прізвище Шепард, котрого, очевидно, міг би залюбки явити світові. Головна роль п'єси була саме тією роллю, яка допомогла б йому, Мейфортові, самоствердитись і ще більше зміцнити своє й без того блискуче становище. Але ці міркування були поки що невиразні. Тим часом він відчував тільки вдячність п'єсі за досконалість її як такої.

І він поринув у неї знову, захоплюючись тим, що без вагань назвав би вже зараз,— значимістю п'єси, її монументальністю. Він не міг довго стримуватись і незабаром уже став бачити себе в різних вигідних сценічних ситуаціях, йому вже чулися власні ефектні, сповнені пристрасті репліки. Потім його поїняла велика любов до всього людського роду; йому закортіло зробити щось прекрасне, щось украй неповторне, може, навіть щось пожертвувати, що й кому — невідомо, але пожертвувати...

І він зрадив, коли почув знайомий стукіт у двері, що сповістив про прихід сестри. Елен з'явилася дуже вчасно. Та коли він довідався од неї, що внизу чекає Гранніч, його антрепренер, то відчув легеньку прикрість. Гранніч завжди вершив усі справи у себе в конторі, і його поява тут, як уже здогадувався Мейфорт, означала, що він зараз сповнений доброзичливості і йому кортить поділитися з ним, Мейфортом, тріумфом з приводу останньої знахідки. Що ж, це природно, навіть приємно. Але Мейфортові все ж хотілося бодай на якийсь час забути про Гранніча.

Сестра, яка завжди розуміла його, сказала:

— Не поспішай. Агнес там з ним сама поки що впорається.

— Елен,— сказав він їй,— ходи-но сюди на хвилинку. Ось, візьми...—

Він підвів її до вікна, де в пізньому світлі дня ще можна було розрізнити літери, і простяг їй рукопис п'єси.— Це те, про що я завжди мріяв, те, що ти вже давно вимріяла для мене.

Елен перевела безмовний погляд з нього на рукопис, розгорнутий на тій сцені, якою він хотів привернути її увагу; потім, коли він залишив

її, щоб спуститися вниз, до Гранніча, вона вместилася з рукописом на колінах біля вікна — ближче до світла — і стала читати.

Мейфортові побоювання не справдились, бо Гранніч сидів недовго й був просто чарівний. Найбільше він — це особливо відчувалося — пишався власною сміливістю й проникливістю: він — єдиний антрепренер Америки, що взявся за цю п'єсу, тоді як усі інші од неї відмовились.

— Одні вельми її розхвалювали, признався мені Шепард. Інші — більшість — довго тримали п'єсу в себе. І всі боялися: постановка коштує надто дорого, вона, мовляв, не окупиться, публіка ще до такого твору не доросла і таке інше. А річ, мабуть, у тім, що п'єса чекала на свого постановника, от що я вам скажу!

Він дозволив собі також поблажливо похвалити чай, який йому подала місіс Мейфорт, хоча приніс із собою пляшку чудового бургундського, щоб випити за майбутній успіх п'єси. Побачивши міс Мейфорт, яка спускалася з рукописом у руках з другого поверху, він не відмовив собі в бажанні люб'язно пожартувати: нарешті, мовляв, їхнє життя — його й Елен — досягне жаданої гармонії в питанні про те, які ролі Мейфортові слід грати. Ще він запитав: якби він, Гранніч, не взявся за п'єсу, то Говард, мабуть, і не погодився б грати цю роль? І вона відповіла: так, не погодився б. Сказавши це, вона затримала на Мейфортові погляд — такий проникливо-материнський, ніби хотіла захистити його від чогось лихого. А вони, всі троє, усміхнулися при цьому. Їх тішило, що вона, як їм здавалося, ніяк не може позбутися звички бачити все в чорному світлі, коли йдеться про брата. А вона й справді побоювалась, що він згоджується на цю роль більше через гроші...

Уже наприкінці, збираючись іти, Гранніч запитав:

— До речі, Мейфорт, ви знаєте людину на прізвище Геррон?

— Геррон?.. Так, щось чув. Він, здається, з тих, які мають успіх у провінції, але ніколи не потрапляють на Бродвей. То що ж він?

— Та так, нічого особливого. Він уже грає цю роль десь там, у себе, оце й усе. Шепард безвідповідально, в хвилину захоплення натякнув йому, що хотів би побачити його в цій ролі у Нью-Йорку. Наче ви не знаєте цих драматургів! Особисто я певний, що цьому Герронові просто не щастить, і навіть мав на думці дати йому другу роль у п'єсі — адже для неї теж потрібний сильний актор. Та, судячи з того, що я про нього дізнався, він не потягне й на цю роль. Він п'є! А ви як гадаєте?

— Так, мені теж здається... Авжеж!

Гранніч надяг просторе демісезонне пальто — вечорами ще було холодно — й обвів прощальним поглядом м'яко освітлену, всю в пастельних тонах вітальню — з її атмосферою гостинності, приправленою тонкими, збудливими пахощами чаю і вина.

— Ні, ні! У мене про такі речі годі й думати, хай там що! — заявив він.— Мейфорт, ви зможете прийти до мене в контору трохи згодом? Скажімо, о другій?

— Звичайно.— Він подивився на Гранніча, який поляскував по гудзиках свого добротного двобортного пальта, й раптом відчув, як йому стиснулось серце.— А Геррон не завдасть вам прикрощів? Здатний він на це? — вихопилось у нього.

— Хто? Ха! Прикрощів? Що ви маєте на увазі?

— Ну... Я не знаю...

— Зрештою... Цей Геррон...— Гранніч вступився в нього.— Дурниці. Що він може зробити! Він не вклав у п'єсу ані цента.

П'єса була романтичним екскурсом у флорентійську епоху, і вся дія її точилася довкола головного героя — Макіавеллі.

Приблизно за тиждень по ознайомленні з п'єсою Мейфорт розпочав роботу над роллю. Йому потрібен був місяць на вивчення її, перш ніж він поїде на літо в Італію і вживатиметься в роль серед тих місць, у тій обстановці, де колись відбувалися зображувані події. Посилаючись на нову роль, він відмовлявся од усіх ангажементів, і його не бентежило навіть те, що це може викликати жваві пересуди в театральних колах. Він був байдужий зараз до звичних у таких випадках пліток: мовляв, Мейфорт настільки захопився своєю новою роллю, що геть відійшов од товариства й марнує час у хтозна-якій самотині заради цієї нещасної ролі.

Його робочий кабінет-студія із звуконепроnikною підлогою займав увесь горішній поверх. Кабінет було гарно, хоча й просто, умебльовано й декоровано, він забирав усе сонце, і в ньому в ті березневі дні все час горів камін. На стіні висіли папіри й боксерські рукавички, а в кутку, відгородженому для ванної, були ваги, інгалятор і гімнастичний снаряд. У іншому кутку, ближче до вікна на південь, стояв чудовий письмовий стіл, освітлений високими канделябрами; навколо були розвішані фото з автографами колег. Від стола тяглися полиці з невеликим, але презентабельним набором п'єс, запрошеннями, рекламними фото, рекламними медалями і щедро виставленою напоказ колекцією театральних рецензій; тут треба зробити невелику паузу в огляді кабінету для буфета-бару — привілею кількох близьких друзів, які мали звичку забігати в студію близько п'ятої вечора для того, щоб — вкотре! — повідомити хазяїна, як їм його бракує. Далі — в найосвітленішому місці — стояло тристулкове, на повен зріст, дзеркало, перед яким старанний учень, вживаючись у роль, перевіряв і вдосконалював кожну свою позу одночасно в трьох ракурсах; навпроти дзеркала стояло фортепіано: Мейфорт міг, коли треба, видобувати з нього ті чи інші акорди для голосових вправ. На кришці було ще одне дзеркало, трохи менше, щоб стежити за роботою артикуляційних м'язів під час цих вправ. Треба сказати, що Мейфорт дуже серйозно ставився до власної персони: що правда, найлегше це в нього виходило в артистичному клубі, куди він, обтяжений новою відповідальною роллю, іноді все-таки забігав на хвилинку, щоб промовити, стомлено зітхнувши: «На жаль, я мушу вас залишити, друзі мої!» На що хто-небудь неодмінно реагував стереотипним запитанням: «Але ж і пощастило вам цього разу,— хай бог милує! Га, Мейфорт?!» І відповіддю була коротка і знову стомлена — але не без самовдоволення — усмішка згоди. І в один з таких чарівних моментів хтось запитав його, чи правда, що Шепард дуже ідеалізував свого Макіавеллі. Мейфорт відказав, що, справді, таке кажуть про головного героя, але він вважає, що роль не тільки ідеалізовано — її звеличено, і що п'єса, незважаючи ні на що, є справжньою героїчною драмою.

І тоді якийсь кретин із розряду «театральних зірок», з тих, що читали п'єсу й відмовилися грати в ній, надумав запитати його:

— А ви не знаєте чоловіка, що його я, пригадую, вже десь бачив у вашій ролі? Його звать Дан Геррон.

Цього разу Мейфортові не тільки стислося серце — йому стало эле. Йому над усе захотілося поставити дурня на своє місце, сказати, що він, Мейфорт, знає Геррона і що той ніколи не зможе зіграти цю роль тут...— але він не зміг у цю мить опанувати себе.

Ще один тип, до якого Мейфорт одразу відчув гостру неприязнь, став ні сіло ні впало просторікувати вголос про те, що в цьому Герроні є щось виняткове, навіть демонічне. Йдеться не про його зріст, звісно, а, як підказує мовцю зорова пам'ять, про якусь особливу похмурість худорлявого Герронового обличчя — з його незмінною блідістю й несамопитим поглядом, у якому є щось від самого Макіавеллі, від його славнозвісної чіпкості й хижкої вдачі. А ще ж у нього і дивовижна усмішка, у цього Геррона, і дивовижні темні очі — не очі, а запалювальні скельця; вони запалюють усе, що опиняється не захищеним у радіусі їхніх променів, а коли нічого не буде довкола — то сплять, либонь, коли-небудь і самого Геррона. Авжеж, усе може бути! Він знає, що каже, й тому волів би не зустрічатися з цим похмурим типом десь у темному завулку; він ясно уявляє собі постать Геррона, що схилився темного вечора над перилами сходів з ножем у руках, очікуючи на свою жертву... «Запевняю вас, дайте йому таку змогу, і він без вагань устромить вам ножа у спину — лише задля самої насолоди чути ваш передсмертний зойк — і зловтішно посміхнеться!»

— Власне кажучи,— Мейфорт насилу ворушив пересохлими губами,— в дечому ви маєте слухність: Геррон справді плекає неабиякі надії зіграти цю роль на Бродвеї. Він грав її майже цілий сезон у провінційному гастрольному театрі.

Запала важка пауза. Все-таки це був артистичний клуб, і всі присутні тут, актори, що досягли певних успіхів, самі донедавна перебували в такому або майже такому становищі, як і згаданий намарне Геррон. І тому виникло коротке замішання, яке тривало доти, поки якась добра душа не схаменулась і не розрядила обстановку:

— Та що ви! Нікому не відомий автор мав би не тямитись од щастя, що саме ви, Мейфорт, узялися за цю роль. Годі когось і уявити в ній, окрім вас — тут, на Бродвеї!

Але в душі Мейфорта лишилося побоювання, його пойняв якийсь незбагненний страх. Він себе не впізнавав. Ні, таки треба бути геть несповна розуму, щоб уявити собі, як рука цього Геррона — тьху, треба ж придумати таке! — тягнеться «з-за рогу», як казав колега, до нього, Мейфорта.

Він мусить визнати, що просто піддався своєму настроєві, згадуючи про нещасливу Герронову долю. Одначе ця розмова в клубі невдовзі майже матеріалізувалася в якусь неясну тінь, що переслідувала Мейфорта — весняного полудня, на всьому шляху з прогулянки додому, — і в цій тіні бачилось йому енергійне й виснажене обличчя Геррона з якимсь непевним спочатку, але пильним поглядом, у якому він (який жах!) прочитав потім найсправжнісіньке благання страдника, крізь яке прозирає знайомий йому за спогадами інших «герронівський» мовчазний глум. Мейфорт був шляхетною людиною і не міг собі уявити товариша, що не бажає у важку хвилину допомогти ближньому. Йому лише хотілось надати таку допомогу менш везучому акторові якомога делікатніше; з цією метою він вирішив негайно довідатись у Шепарда про координати Геррона і, не зволікаючи, вмовити Гранніча дати йому другу роль п'єси.

Настав день, коли Мейфорт мав пливати в Італію, а про Геррона нічого не було чути. Доброчинні Мейфортіві поривання зів'яли. На час, коли вони з Граннічем стояли серед прощального гомону пристані, Мейфорт мало вже не забув, що, обурюючись на байдужість і забар-

ність, які виявив Шепард, він звелів довірений особі довідатись про Геррона й переслати йому листа з пропозицією — викладеною в обережній і стриманій формі — зіграти в п'єсі. І ось, уже в останню мить, серед пошти, яку приніс йому секретар, він несподівано для себе знайшов листа з відповіддю від Геррона. Чи то пак не листа, а листівку без адреси й дати, в якій дрібним, але чітким почерком було написано лише одну фразу: «Подивлюсь я, хто з нас першим горітиме в пеклі! Д. К. Г.»

Мейфорт показав листівку Елен, шукаючи в неї співчуття... Його цілком захопила ідея подорожі з Граннічем, котру він розцінював як турне двох союзницьких монархів. Ця мандрівка виявилась би вельми доречною і для Агнеси — це дозволяло б їй уникнути цілого циклу обов'язків світських візитів з чоловіком. В поїздки, на зразок цієї, він не брав з собою сестру. Тільки тому, запевняв він себе, що Гранніч може не схвалити такої сімейної компанії. Ніколи, ні на мить, навіть самому собі не дозволяв він зізнатися в тому, що жило десь на самому споді його душі, попри блиск слави й багаторічну поблажливість фортуни, в тому, що антрепренер — єдиний хазяїн актора, що — хоч би який достойний вигляд це мало — він належить Граннічеві, що він пишається цим так само, як породистий пес, котрий, одержуючи перші призи, пишається своїм обвішаним медалями нашійником, і що саме тому він не бере з собою Елен.

Перші два тижні у Флоренції вони провели з Граннічем самі. Потім Гранніч викликав з Америки найвідомішого художника-декоратора, а слідом за ним — режисера майбутньої вистави, котрим він вирішив показати кілька сценічних ефектів у постановках п'єс Д'Аннунціо. Славнозвісний художник-академік, друг Мейфорта, погодився за фантастичну ціну зробити ескізи костюмів для постановки; а коли Гранніч дізнався, що виконавиця головної жіночої ролі перебуває в Лондоні, то відрядив її до Парижа, у найкращу фірму — замовити костюми за цими ескізами. Цілими днями вони нещадно експлуатували трансатлантичний кабель — вели переговори про те, хто гратиме Папу, а хто — Медічі, й лише по цьому змогли відіслати режисера назад в Америку з остаточним складом виконавців, сума гонорарів яким перевищувала їхню власну вагу. Й ось нарешті, зоставшись знову самі, вони змогли присвятити себе оглядові антикварних крамниць та середньовічних палаців, аби потримати в руках старовинну зброю, обладунки й коштовності та помацати забуті шовковисті строї, цупкі й мінливі на світлі.

У ті дні Мейфорт став дедалі частіше помічати шанобливе, майже сором'язливе ставлення до нього Гранніча. Щиро поважаючи Мейфорта за все, що той знав і вмів, і, головним чином, непокоячись за долю вкладених у постановку грошей, Гранніч тверезо розважив, що, даючи Мейфортові таку перевагу, він, зрештою, придбає більше, ніж втратить зараз у почутті власної гідності. І якщо Мейфорт давно пишався їхнім союзом, то тепер для нього ставав утішно-очевидним той факт, що Гранніч теж пишається ним. Для такої делікатної людини, як Мейфорт, це було дуже важливо, і він став говорити театральним журналістам і кореспондентам модних тижневиків та великих часописів, — вони вимагали від нього по змозі повної інформації про все, пов'язане з цією ризикованою постановкою, — що успіх вистави, якщо таке станеться, цілком треба буде віднести на карб безприкладної, непохитної віри в цей успіх і всебічної підтримки містера Гранніча. Він проголошував це, не шкодуючи сил, де тільки міг, мало не зі слізьми захвату на очах... доти,

доки йому раптом спало на думку, що це ж і насправді так. І тоді весь його запал, здавалося, геть вивітрився. А коли Гранніч, змушений через спеку залишити Флоренцію, полетів у Париж, Мейфорт подумав, що так і повинно було статися: адже його власне Служіння, жертвне Служіння Мистецтву — шляхетніше й вище.

Він орендував стару віллу, яка ще зберегла середньовічні укріплення, неподалік од Флоренції, на схилах Апеннін, звідки можна було будь-коли поїхати в місто, і проводив у ній довгі самотні дні й задушливі, тихі й чарівні ночі. Він не мав жодного повірника, крім ролі, Великої Ролі, у цій древній відлюдній резиденції, збудованій колись для таємного схову чи для таємної в'язниці, з її похмурими кам'яними будівлями, сходами, якими мали ступати вбивці, із зловісними пащами воріт, масивними камінами й канделябрами, що ревно оберігали одному богу відомі таємниці. Єдиним порадиником Мейфорта в ті дні була незрима присутність Макіавеллі: і вдень, під палючим промінням сонця, і пригломшливо-чарівними ночами. Він почувався якимсь вирослим, постійно оновлюваним, немовби вагітним Роллю, яка от-от почне терзати його переймами... В якийсь момент йому, настраханому всіма цими почуттями, сяйнула рятівна ідея — викликати до себе молодого Шепарда, щоб мати товариство.

Шепард приїхав, але більшість часу віддавав не йому, а фотоапарату. Мейфорт послав кілька фотографій у Лондон, де був Гранніч, а звідти вони вернулися вже у вигляді чудових ілюстрацій на перших сторінках провідних газет, що показували історичні куточки Флоренції, де блукають, ступаючи по слідах Макіавеллі, Мейфорт і його юний друг — автор нової п'єси.

Мейфорт був у захваті од власної ідеї, хоча цей захват і тьмарився не зовсім, здавалося б, доречною ексцентричністю і якоюсь непослідовністю поведінки молодого драматурга. Той годинами сидів перед макетом театрального кону, що стояв на столику Мейфортової флорентійської студії-кабінету, схожій на келію, і там і сям встромляв час від часу картонні фігурки на шпильках, тут-таки й витягаючи їх назад; він завзято створював свої сценічні варіанти, одмінні від намічених Мейфортом і режисером, і раз у раз руйнував їх тим самим роздратованим жестом чимось збентеженої людини.

Не можна сказати, щоб Шепард не виявляв належної цікавості, ні, просто подеколи з ним було щось не так... Він робив іноді дуже енергійні й доречні зауваження по ходу справи, та все одно не видавалося, ніби робота над власною п'єсою його поглинає, ніби він відчуває таке ж високе задоволення і гордість, які владали Мейфортом; у ньому годі було побачити прагнення до повної, шляхетної самовіддачі, що Мейфортові (так йому здавалося) загрожувала навіть погіршенням здоров'я. І справді, хоч як це дивно, але факт лишався фактом — про драматурга-початківця не можна було сказати, що він докладає всіх зусиль до того, щоб його п'єса побачила світ і мала успіх. Мейфорт, природно, навіть подумати не смів про те, що сам жде виявів вдячності з його боку, і все ж молодому чоловікові личило б проявити більше такту й розуміння. Якщо зробити знижку на його потайливість, на марні зусилля здаватися примхливим, чим пояснити все-таки цю його дивну поведінку?

Але всі ці прикрі думки вилетіли геть з Мейфортової голови в простори спокійного пізньосерпневого океану, коли він одплив із Флоренції назад в Америку: їх витіснило почуття Величі Пережитого, власного

переродження за той час, що він не був дома; свідомість цього викликало в ньому нез'ясовне душевне хвилювання, майже страждання... Коли він знову й знову думав про те, що пережив і відчув заради цієї Ролі, про те, чим ця Роль стала в його житті, ним знову оволоділо знайоме піднесення тієї Найпершої Години спілкування з рукописом, майже релігійного екстазу самопожертви...

На нью-йоркських вулицях його нерви звично напружилися в очікуванні майбутньої битви.

— Цей ваш Кассій¹!...—несподівано сказала Мейфортові міс Хойшоп, показуючи йому одну з фотографій Шепарда, які були у неї в руках, — надто вже худим і голодним він виглядає!

Репетиції тривали вже три тижні, і сьогодні, після однієї з них, Мейфорт приймав у себе в студії міс Хойшоп (чай!) з дочкою (коктейль!). То була велика честь для нього — приймати у себе Хойшопів, хоч вони й дратували його. Але вони належали до числа небагатьох, кому просто-таки неможливо було відмовити в зустрічі; Хойшопи були світські мало не з пелюшок, але цього їм здавалося мало — справжній світський лоск вимагав нині спілкування з «богемою». А він подумки бажав, щоб вони якомога швидше пішли геть...

Міс Хойшоп уже встала, збираючись прощатися, а її дочка затрималась біля теки з фотографіями. Мейфорт, схилившись над її плечем, щоб засвідчити особу «Кассія», раптом різким здавленим голосом вигукнув:

— Це що таке? Звідки це тут?

Дружина звела на нього очі, а Елен спокійно простягла руку по фотографію, яка його здивувала.

— Ця фотокартка потрапила сюди помилково. Випадкове фото містера Шепарда. — Елен повернулася до гості. — Міс Хойшоп, подивіться, який він молодий!

— А поруч з ним хто? — спитала міс Хойшоп. — Вони тут незле проводять час. Он як блищать очі у цього типа.

— Цього типа звать містер Геррон, — відказала Елен. — Актор, який грає Шепардового Макіавеллі в провінції. Тут вони п'ють за успіх п'єси.

— Тоді і я вип'ю за це, — сказала дівчина, піднімаючи свій келих. — Зичу вам якнайбільших успіхів, містере Мейфорт, хоч ви вже й досягли нечуваної досконалості — немовби взялися спокушати долю! Єдине, що лишається побажати в такому випадку — бережи вас бог од усяких прикростей перед прем'єрою!

Мейфорт помітно зблід. А реакцією дочки на зауваження матінки Хойшоп, що так говорити не личить, був веселий сміх...

— Та ж, мамо, містер Мейфорт зі мною згодний! У нього такий вигляд, ніби він зараз почне творити вудуїстські² заклинання.

Мейфорт опанував себе.

— О, ваші побоювання небезпідставні! Мене вже застерігали. Один знайомий напороочив — як ви гадаєте, що? — буцімто на мене чекає

¹ Кассій (Гай Лонгін) — римський полководець, що очолив змову проти Юлія Цезаря (жив у I ст. до н. е.)

² Словом «вуду» об'єднуються певні обряди й вірування, поширені серед негритянського населення країн басейну Карібського моря (особливо Гаїті), для яких характерні поклоніння зеленій змії, дикі безладні танці, а іноді — людські жертви.

зрадницьке вбивство від руки колеги «якраз у переддень тріумфу»... руки саме тієї людини, чиї очі вас так вразили...

— Правда? Далєбі, містєре Мейфорт, варто дати йому такий шанс! Та ще й у день прем'єри! Це матимє неповторний вигляд на тлі мальовничих руїн Робєрта Едмонда Джонса¹, просто при виході на сцену! Гарно! А чом би й ні? Якийсь пришелєпуватий дивак убиває суперника, що заступив йому дорогу, або через щось там іще...

Елен не пішла вниз з усіма. Вона сиділа непорушно і, зачувши братову ходу, коли той вертався, притиснула руки до грудей. Її погляд був очікувальний і покірливий.

Він підійшов до вікна і став там, дивлячись надвір — немов хотів зібратися на силі; потім раптом кинувся в крісло навпроти неї і різко спитав:

— Це фото поклали навмисне?

— Говарде! — вигукнула Елен. Вона не чекала такої бурхливої реакції.

— Бо коли це випадковість, то дуже дивна випадковість. Момент для неї найзручніший! Цей збіг наганяє на мене гнітючі передчуття саме в такий час, коли для мене це найнебезпечніше, а для Геррона, з його мстивістю, створюється похвальна драматична ситуація для реваншу — адже Шепард талановитий драматург!

— «З його мстивістю!» — повторила вона. — Шепард... Ти мариш, любий!

— Так, так! Тільки фатальним збігом я можу пояснити те, що цей Геррон всюди ввижається мені! Хоч би куди я пішов, хоч би за який ріг завернув, — неодмінно що-небудь нагадає мені про нього. Навіть у Флоренції, де я сподівався забути про нього, мені трапилась на очі фреска — викапаний Геррон з оцим його поглядом... А за кілька хвилин, піднявшись по сходах, я знову в тіні воріт побачив його — отак, як бачу тебе зараз — і точнісінько так, як змалював його колега в клубі, — «схиленого... над перилами сходів з ножем у руках, в очікуванні на жертву... аби почути ваш передсмертний зойк і посміхнутися!» Потім, наступного дня, Шепард раптом ні сіло ні впало каже мені — так собі, знаєш, недбало й без найменшого співчуття в голосі: «Уявіть собі, мені чомусь здається, що Геррона вже немає серед живих». Мене це шокувало; хоча, звісно, з сухотами людина довго не проживе, але даруйте... «Річ у тім, — каже далі Шепард, — що востаннє, коли я зустрічався з ним, він мав кєпський вигляд, і в мене склалося враження, що йому вже недовго ряст топтати». Крім того, Шепард сказав, що коли б Геррон іще жив, то вже давно нагадав би про себе якою-небудь зловмисною витівкою. Отож, бач, Шепард сам відчуває в ньому зачаєну злобу.

— Та що він може тобі зараз зробити?

— Ти помітила, яке враження справила на дівчину його фотографія? Це недаремно — вона зразу відчула щось лихе, і їй видалось цілком можливим, що Геррон здатен нашкодити мені якимсь чином і зірвати виставу.

— Ні, ні, любий. Це був лише жарт.

— Справді?! Але мені такі жарти можуть дорого коштувати. Я можу захворіти або бути не в формі у день прем'єри...

Він відкинув свою гарну голову на спинку широкого, викладеного

---

¹ Джонс, Роберт Едмонд — видатний американський художник-декоратор, що прославився своїми новаторськими ідеями.

подушечками крісла і з стражденним виразом обличчя провадив далі — більше для самого себе:

— Чого я весь час боюся — то це дешевого газетного галасу, що його він може зчинити навколо власної персони якою-небудь істеричною витівкою в третьорозрядному шинку або спробою розіграти з мене самовбивцю. Або, може, й справді накинутися на мене з-за рогу, хто його знає... Ох, ці нерви! Та мені є виправдання — я непокоюсь насамперед і найбільше за успіх вистави, — мовив він поблажливо і розсміявся. Потім його погляд звернувся до сестри, повагавшись, він вимогливо спитав: — Ти, здається, щось знаєш і приховуєш од мене? Елен, ти щось знаєш!

Вона сіпнула на стільці і встигла збліднути, перш ніж відповіла:

— Говарде, що я можу знати? Бо й знати нема чого. Заспокойся, будь ласка!

— Як то нема чого, люба! Я зразу відчув щось недобре з твого голосу, коли мова зайшла про цю фотографію! Кажу, в чім річ! Гранніч одержав листа з погрозою? Геррон помер, і Шепардові явився його дух? — Мелодійний Мейфортів сміх зірвався з потрібної тональності, стих і загубився у вигадливо підсвічених напівсутінках нью-йоркського кабінету-студії, сповненого пахощами. — Кажу, Елен! Я не дитина. Я повинен усе знати ще до того, як настане вирішальний для мене день!

— Гаразд, Говарде, слухай! Я була дуже схвильована в ту мить, це так, але не в тім річ... Бачить бог, я не хотіла, щоб ти це знав. І до сьогодні була рада, що вони не наважилися сказати тобі про це тоді. Коли вже тебе заповнили такі фантазії, то ти повинен знати правду. Існує, на мій погляд, певна таємна угода між автором п'єси й Герроном. Містер Шепард, найімовірніше, дав Геррону слово честі, навіть урочисту обіцянку, що п'єсу ніколи не гратимуть на Бродвеї без нього в цій ролі...

Мейфорт сидів без руху, з перебільшеною увагою розглядаючи підлогу. З нього, здавалося, зійшов увесь блиск упевненого в собі улюбленця долі, бо людиною він був дуже сумлінною.

Трохи згодом він спитав:

— Тобі це Шепард сказав?

— Ні, я сама здогадалась. Я бачила: щось тут не так... з цим молодим актором, з його несподіваним успіхом... І я вирішила поговорити відверто з Граннічем.

— О, Шепард його сповістив про це?!

— Не зовсім. У нього з Граннічем була розмова, коли той надумав узяти п'єсу — Шепард відчайдушно обстоював свого приятеля. Ну, а Гранніч не подбав як слід, щоб зберегти це до часу в таємниці.

Мейфорт зовні лишався спокійний.

— Еге ж, справа не з приємних, моя люба, але я поки що не бачу причин засмучуватися. Я боюсь одного — що ти від мене в такий спосіб приховуєш щось важливіше.

— О, далєбі ж, ні, Говарде. Цього цілком досить, щоб вивести людину з рівноваги. От уяви собі: Геррон опинився в конторі свого боса, сидить і жде його. Раптом він помічає на столі рукопис Шепардової п'єси. Геррон — він же не дурень, наскільки я розумію! — бере його в руки й починає читати... І він іде з контори — як ти можеш це собі чудово уявити! — «з вогнем у грудях». Він списує з рукопису адресу Шепарда й розшукує молодого автора. Він сповнює його вірою й надією. У

нього багато знайомих, каже він молодому драматургові, й починає «проштовхувати» п'єсу. Але ці «знайомі» не піддаються на вмовляння... Нарешті він знаходить потрібних йому людей для здійснення свого задуму — кілька таких самих, як він, акторів. У них є трохи грошей, і більше нічого — ні протекції, ні слави, ні ангажементу, нічого... Геррон працює на ангажемент — так само, як досі він проштовхував п'єсу — з усілякими хитрощами: викреслює з програми прізвища акторів, щоб вони йшли до нього, теревенить із власниками театральних костюмерних, сам дбає про бутафорію, стає режисером і адміністратором одночасно: збирає на сценічні майданчики статистів з навколишніх вулиць і навчає їх акторського ремесла під час обідніх перерв... І такий він хворобливий, ти пам'ятаєш, такий жалюгідний, так погано одягнений, такий нервовий! І до того ж у нього, як сказала твоя гостя годину тому, блищать очі! Від радості, певно...

— Облиш!

— Чому? Я не жартую. Але сталося так, що мали рацію ті, які не взяли п'єсу. Вона не давала збору, вона навіть не могла окупитися. Як це сталося? Будь ласка. Вони грали на публіку, яка звикла до «Королеви скелястих гір» і для якої наймоднішою столичною новинкою є «Десять вечорів у барі». І ось, приблизно через два роки після того, як п'єсу зарізали перші рецензенти, до Гранніча прийшов рекомендаційний лист одного Герронового приятеля, і відбулася його зустріч з молодим драматургом. Так Шепард стрів свою фортуна. Що було Граннічеві робити? Або ставити п'єсу з твоєю участю, або зовсім од неї відмовитися. Я його не звинувачую!

— Ні, звичайно, — мовив Мейфорт з гіркотою, — ти його не звинувачуєш. Тільки через якісь незбагненні жіночі примхи ти завжди звинувачуєш у всьому мене!

— Я ні в чому тебе не звинувачую, Говарде. Я нікого не звинувачую. Навіть Гранніча.

— Хай так. Чого ж ти чекаєш від мене?

— Нічого: ти вже нічого не можеш змінити. Просто я страшенно нещасна. Як і ти.

— О так! Але я нещасніший удвічі. І саме з твоєї ласки!

Вона дивилась на нього із співчуттям, не наважуючись нагадати про те, як важливо для нього в ці останні дні побороти в собі всі жахи, що мучили душу, нагнітаючи невідступні думки про цього злочасного волюцюгу й насмішника — Геррона.

— Я багато дала б зараз лиш за одну втішливу думку, що тобі ще не пізно... — її раптом зрадив голос, — не пізно...

— Ну, ну! — промовив він погрозливо, з відтінком гречного презирства. — Не пізно що?

— Відмовитися од усього цього, — закінчила вона майже беззвучно.

Мейфорт зірвався з місця:

— Нарешті!.. Чого й слід було чекати! Саме цього мені й бракувало, — вигукував він із тремтінням у голосі й гіркою посмішкою на губах. — Дивуюсь, як ти до цього домудрувалась!

— Звичайно, Гранніч уже стільки грошей витратив! За тиждень до прем'єри! Так, тут уже нічого не вдієш, нічого!

Він почав ходити з кутка в куток, і Елен, якби була в гуморі, замилувалася б чудовими пропорціями його добре збереженої випещеної

фігури, стриманою грацією і твердістю його ходи — навіть у хвилини такого сильного збентеження. Вся його мужня постать справляла враження недосяжної рівноваги, витримки, рішучості й розважливості, того стану досконалої зрілості десь на вершині життєвого шляху — між молодістю і старістю, — який дає чоловікові підстави завжди вважати себе правим; це надавало б кожному відтінкові його милозвучного голосу особливої ваги, якби тільки не той, інший, що постійно десь і чимось загрожує, має реальну, фізичну плоть, той, що може занепасти його не раз звеличену, добропрстойно-героїчну чоловічу вроду в останню, вирішальну мить її визрівання й самоствердження.

— Зрозумій раз і назавжди, що пізно було весь час, від самого початку. І ніколи, ні на годину, ні на мить у мене не виникало сумніву, що ти у важку хвилину прибереш саме оцю дурну позу — безглузду, істеричну позу! О боже! — вибухнув він.— Не розумію вас, жінок! То ви роками висите в чоловіка на шиї, прохаючи його щось для вас зробити, а коли в нього з'являється шанс це зробити, ви починаєте бідкатись!— Коли він не розумів сестру, то не бачив нічого кращого, як засипати її докорами.— Ти гадаєш, я забув ті мрії і надії, з якими ми починали? В останні роки ти майже перестала сперечатися зі мною, як це було колись. Думаєш, я не здогадуюсь, у чому причина?.. Можу сказати — ти зреклася мене, перестала в мене вірити... Правда ж, Елен?

— Так, правда. Я втратила надію.

— Авжеж! Я відчув це з твого настрою останнім часом, одначе...

Елен підвела на нього стурбований і здивований погляд, а він далі похмуро вичитував їй:

— ...Відтоді, як я захопився цією п'єсою, ти знову стала така дбайлива й безмежно добра до мене. Так, так, саме тому, що я ще раз догоджаю тобі, бо я — чудовий хлопець! Але, люба моя, тут ти трохи помиляєшся. У мене є своя мета, про яку ти досі не відала. Настав час догодити й собі!

Він помітив, що це справило враження.

— Двадцять років я прожив, пристосовуючись до людей. Боже мій, чим було моє життя всі ці роки, як не самозреченням! О, це було надто довге учнівство! У мене з'явилися друзі, я зрозумів і завоював публіку. Люди заговорили про мій успіх. Але я не називаю це успіхом, я назву це служінням! Самоконтроль і самообмеження! Я гамував себе! Я стримував себе! Я був такий обережний! Я ніколи не брав такої ролі, якою міг би когось обділити чи образити. Я ніколи не боронив своїх ідеалів! Я знав: ще не настав мій час, я чекав, чекав...

Він зробив паузу, відчувши, що говорить піднесеним голосом. Очі Елен були повні сліз, але він не міг зараз щадити її почуттів, бо сам їх нагнітав і в собі, і в ній...

— Гадаєш, мені приємно було грати всі ці дурниці, які й ти так зневажала? Та ще й сезон за сезоном поспіль! Елен, уяви — за всі роки, буди прем'єром у Гранніча, я зіграв тільки чотири пристойні ролі. Чотири ролі — це ж подумати лишень! Десять кращих років мого життя!

Перебігаючи поглядом від книжкових полиць до картин, він, здавалося, волав до стін, що його оточували, і, зачекавши, поки повернеться помірна сила голосу, додав:

— І всі ці роки, весь цей час я тренувався і вдосконалювався, як студент, як звичайний школяр. Так, так, без цього я не зміг би досягти й половини того, що досягнув! Наш глядач поважає нас передусім за

це. Я завоював собі найкращу публіку Америки, найвитонченіших і найвпливовіших цінителів. Мої шанувальники знають, що можуть бути цілком упевнені в моїй бездоганній грі, в тому, що я не припущуся жодної неточності у вбранні, зброї чи в обладунках. А ти знаєш, як гостро реагують глядачі на всілякі зовнішні похибки актора...

Вона кивнула.

— В цьому й причина того, що я маю публіку скрізь, де хочу. Я знав, що єдиний шлях до незалежності наприкінці — стати залежним напочатку. Якби я не пройшов через усе це, то, можливо, був би так само безсилий зараз дістати роль у п'єсі, як і бідолаха Геррон...

Він знову заходив по кабінету.

— Безумовно, значну роль у моєму житті відіграло модне свого часу захоплення історичною драмою. Якби не це, мені, певно, й досі доводилося б задовольнятися ампула салонного нероби. Історична драма дозволила мені зіграти дона Сезара, потім сенсацією став торік мій Рюї Блас, який закономірно привів мене до Макіавеллі. А Макіавеллі повинен піднести мене до Гамлета — так, так! — а потім до Отелло й Ліра, до того, що є моїм життям!

Хвилювання звучало дедалі дужче в його голосі.

— Гранніч розуміє, що я вже виріс із пелюшок. «Я сподіваюсь, що ця п'єса й ваша роль у ній зроблять вас першим актором Америки». Ось чому він вклав цілий капітал у цю виставу. Він теж багато жде від мене. Я був популярною театральною зіркою, а тепер маю стати прославленим актором. І мені нічого не лишається, як виправдати свої і його надії. О, якби ти знала, чого мені все це коштує!

Горло Елен звело судомою, а він з тією ж похмурою затятістю вів далі:

— Якби ти тільки зрозуміла, чим ця роль стала для мене, чого мене навчала! Я усвідомив такі речі — в цілковитій самотності, перед самим собою, цього літа,— про які й гадки не мав раніше. «Мій час настав, Елен, люба, і царство все — моє!»¹ От і спробуй тепер повторити, що втратила надію!.. Хіба я не маю права подумати колись і про себе? Про самого себе?

Він дивився їй просто в очі. Вона підійшла і сховала обличчя в нього на грудях.

Обоє повернулися до дійсності в ту мить, коли до кабінету по чайний посуд зайшла покоївка й увімкнула світло. Мейфорт усе ще був досить чутливий, щоб помітити, як тремтить Елен, і тільки-но вони знову лишилися самі — перед тим усі примарні, мерехтливі тіні кабінету вже розвіяло раціональне і стійке електричне світло,— він поцілував її.

— Елен,— сказав він,— ти, будь ласка, не думай, що я зараз роздратований чи сердитий. Навпаки, все це зробило мене кращим, добрішим. Між нами, на жаль, останнім часом немає колишнього довір'я... Скажу тобі, люба, що мене навіть мучать докори сумління за бідного Геррона, і то немалі, хоч він їх не заслуговує,— Мейфорт глибоко зітхнув.— Добра моя Елен, річ не в Герроні й не в мені. І навіть не в тому, що я, як перший кандидат, маю право на Макіавеллі,— а в тому, що сам він, Макіавеллі, потребує найкращого актора.

Вона простягла йому руку, й він м'яко притиснув її до себе. Потім, помітивши штору, яку забула опустити покоївка, він пішов до вікна. Вже

¹ Перекладання біблійного виразу, що сповіщав про звершення божої волі на землі.

піднявши до штори руку, Мейфорт зупинився на мить і став пильно вдивлятися в безмежний світ за вікном, де електричне світло ще не розсіяло тіні.

— Елен! — покликав він тремтячим голосом. — Ходи-но сюди! Дивися! Туди, через дорогу! Хто це — не Геррон, бува, там стоїть?

— Я звідси не бачу! А-а, отам? Годі, любий, нічого схожого.

— Ох, швидше б уже ця прем'єра! — озвався він.

Увечері, в день генеральної репетиції, перед її початком, статисти здавали свої жетони інспекторові — жетони ці вільно продавалися за одноразовий гонорар першому-ліпшому непрофесіоналові, що наважився найнятися на один вечір, — і проходили повз нього чередою з виразом повсякденної ділової заклопотаності на обличчях, не дуже й намагаючися справити належне враження. Серед статистів з'явився невисокий на зріст смагливий чоловік, який, щойно сцена звільнилась, не спустився разом з іншими в гримерну, а квапливо, легкою ходою, намагаючись не привернути до себе уваги, пройшов через сцену до маленьких дверей, за якими його зразу поглинула пільма порожньої зали. Піднявшись по сходах на балкон, він опустився на сидіння в останньому ряду й остаточно злився з темрявою. Ніщо не заважало йому лишатися непоміченим. Під старим, приношеним пальтом, що його він не скинув навіть у цей м'який, жовтневий вечір, був тільки глухий светр невиразного кольору, — ще старіший і потертіший, ніж пальто, — отож ніщо не виказувало його присутності. Нічого білого чи світлого, крім обличчя і голих порожніх рук, однією з яких він одразу ж насунув капелюха ще нижче на чоло. І в такому стані годину за годиною, — поки під ним, унизу й попереду, зала повільно прокидалась до життя і світла, ставала людиною і жвавою, розбурхана музичними інструментами, добре поставленими голосами, лункими репліками, й починала виблискувати всіма барвами, — сидів він, згорбившись, тут: бездіяльний, мовчазний, непорушний, без певної мети, без ознак життя, крім вогника, що мерехтів у глибині його пильних, нерухомих очей.

У наші дні генеральні репетиції бувають, як правило, вдень, однак Мейфорт угледів у цьому щось таке, що розхолоджує артистів, і зажадав перенести «генеральну» на сьому вечора. Нікому з учасників вистави не було потреби нагадувати, що репетиція почнеться не раніше десятої. О восьмій Агнеса Мейфорт вийшла з артистичної вбиральні чоловіка в залу й оголосила невеличкій групі людей, що якимось чином завжди опиняються на генеральних репетиціях:

— Зараз починаємо. Містер Мейфорт уже готовий.

Прокотилися вдячні оплески: люди, звичайно, чекали не марно, і все-таки... Сцена була вже готова, і завісу підняли. Гранніч і режисер сиділи в перших рядах і давали вказівки помічникові режисера, який стояв за рампою і передавав ці вказівки далі, за лаштунки; бутафор та його помічники блукали коло декорацій із штучними квітами в руках і, затримуючись час від часу біля драпувань, ледь помітними рухами прилаштовували до них квіти; освітлювальна апаратура очікувально втупилася своїми зіницями у сцену; плеяда акторів в імпазантному вбранні, що мінилося всіма відтінками кольорів, теж нагадувала живі квіти, там і сям розкидані по напівтемній, майже порожній залі,

Поява Мейфорта на сцені викликала вибух ентузіазму. Грим і костюм зовсім, до невпізнання змінили його — неначе знову явили світові. Він був одягнений напрочуд гарно, продумано, із знанням справи, можна сказати, навіть вишукано, і носив на собі всю цю чужоземну пишноту зовсім легко, з природною грацією своєї гармонійно розвиненої фігури. Все те в цілому — його руки, грим і костюм — створювало ефект небувалої, майже поетичної пластичності й виразності.

Мейфортова поява стала його маленьким триумфом, і якщо навіть швидкі енергійні репліки, якими він обмінювався через рампу з Граннічем, не виказували його справжніх почуттів, першої маленької радості, — то це однаково потім ставало помітно з його трохи вимушеної активності на сцені.

Компліменти і поздоровлення, що посипались на місці Мейфорт у момент його появи, потроху зів'яли, й п'ятисотдоларова-на-тиждень прем'єрша зірвалася з місця з вигуком: «Боже мій, та що це вони роблять!» і випростала з довжелезної мантиї свої нетерплячі руки — з таким виглядом, ніби всі непристойно позіхали. А Гранніч із Мейфортом, режисером та електриком і далі експериментували з освітлювальними лампами: з однією, другою, третьою...

Та ось, нарешті, коли були вичерпані всі можливості що-небудь ще приладнати на сцені, коли залишалося тільки сидіти й чекати — з гримом, від якого псується і в'яне шкіра і який шматками відпадає від обличчя, з кучерями, що розкручуються, і розгвинченими нервами, з хвилями холоду й жару, що котяться по всьому тілу, з нервовим острахом, нервовою сонливістю, нервовою лихоманкою, нервовим дрожем, з мурахами, що бігають по спині,— отоді Мейфорт сказав помічникові режисера:

— Ну ось, тепер можна звільнити сцену.

І той не гаючись ляснув у долоні.

— Звільнити сцену! Всім! Швидше!

І всі, хто був на сцені, метушливо й хутко забралися з неї, а завіса опустилася; і Елен Мейфорт, яка чекала за лаштунками цієї останньої миті, щоб підбадьорливо всміхнутися братові, зійшла в партер і сіла там, допитливо звівши очі на Шепарда, що теж сидів неподалік; і пролунав сигнал, якого всі з секунди на секунду молитовно чекали; і серця акторів підскочили в грудях і стали стрімко падати, все нижче й нижче— наче при великій морській хвилі; і кров холонула в жилах; і до горла щось підступало й пекло, й по тілах пробігав екзальтований трепет...

І завіса знову піднялася. Декоратори й робітники сцени, костюмер і театральний перукар, помічник режисера та його асистенти, монтажники декорацій, освітлювач і інші електрики — всі нарешті вгамувалися.

Їхній успіх не міг дозріти швидко, одночасно. І ніяка похвальба після першого акту не могла дати Мейфортові підстав для радості або самозаспокоєння. Наближалась кульмінація другого акту, де він мав уперше в житті показати, на що він здатний, і потім — великий третій, де він створить про себе легенду.

Третій акт мав бути дуже важким. У Мейфорта залишався ще час після перевдягання, щоб зійти вниз, у «публіку», і послухати, що про нього говорять. Наближаючись до дружини, він чув легенький гомін привітань і побачив її безтурботно-щасливе обличчя, на якому сяяла усмішка гордості й триумфу.

— Усі в захопленні від тебе, любий!

Усі почали говорити, захлинаючись од захвату, поки не лишилось нічого, що б вони не похвалили в його грі, і коли він спитав, наскільки правдивим, на їхню думку, є його сценічне тлумачення образу, в яких місцях і сценах він грав краще, де досяг більшої виразності руху чи інтонації,—одні вибухнули новою зливою похвальних слів, інші шанобливо замовкли на мить: усі приймали його таким, який він є. Йому це було приємно, але він чомусь не вірив у їхню щирість. Ні, він усім цим людям вірив — чому б їм не вірити?! І все-таки не був цілком задоволений. Він став шукати очима Елен.

Помітивши його погляд, вона тут-таки підвелась і подалася до нього, сяючи привітною усмішкою. Але він, не звертаючи на усмішку уваги, наполегливо спитав:

— То як я?

— Просто неповторний! Усі в захопленні. Ти зараз можеш перевершити самого себе.

Він подивився на неї, підбадьорений, та однаково не зміг позбутися якогось невиразного відчуття загрози своїй особі чи невпевненості, яке не тривожило його при інших людях і зринали — всупереч його волі — з глибини душі тільки в її присутності... Тут до нього долетіли слова якоїсь дами, що говорила його дружині про те, як надзвичайно природно й скромно тримається на сцені містер Мейфорт — це при всій його витонченості й вишуканості! І він подумав, що так, мабуть, воно і є, бо він завжди прагнув бути скромним.

На щастя, він вчасно згадав, що треба належною мірою ушанувати й колег. Саме зараз настала черга обдаровувати компліментами партнерку: в стрункий хор вітань вдало впліталися спогади про успіхи цієї зірки рік чи два тому. Люди висловлювали свій захват Граннічеві, костюмеру, рекламному агенту, декотрі, найвихованіші, говорили добрі слова навіть Шепардові. І в ту мить, коли оголосили третій акт, Мейфорт знову запитав:

— То ви мені так нічого й не підкажете? Може, я щось не врахував або спотворив?

— Що ви, що ви, містере Мейфорт! Про що мова!

Він пішов од них заспокоєний. Та й що могло бути, зрештою...

Другий акт у Шепарда закінчувався поверненням у Флоренцію партії Медічі й поразкою героя п'єси одразу на двох фронтах: втратою влади, високого становища¹ і своєї вельми легковажної дружини, що й допомогло авторові п'єси створити невігадливий любовний трикутник, де суперниками стали принц Джованні Медічі й Макіавеллі. У третьому акті Макіавеллі по дорозі у вигнання, ще не оклигавши від катівні Джованні, зустрічає на флорентійській вулиці принца й свою дружину і, в скаженій агонії сорому, гордості й жаги, мобілізує все своє диявольське красномовство, щоб завоювати її знову; він добивається свого й проробляє це із швидкістю і безпардонністю, гідною хіба що Річарда Плантагенета в його сцені з Анною, яка тільки-но втратила чоловіка. І рік тут не так у самій цій дружині-коханці, як у юрбі, голоті, яку так запалює красномовство Макіавеллі; сотворивши з нього кумира,

¹ Нікколо Макіавеллі в 1498 році був призначений секретарем синьйорії, а незабаром — державним секретарем Флорентійської республіки; у 1512 році, після приходу до влади Джованні Медічі (з 1513 р. — Папа Лев X), Макіавеллі, запідозреного у зраді, заарештували; його було кинуте до в'язниці, а потім заслано у родовий маєток Сан-Кашано. Дружина Макіавеллі — уроджена Марієтта Корсіні.

вона стає на його бік у боротьбі з Джованні й дає йому змогу відібрати жінку в суперника й завести її в Сан-Кашано.

Цілком очевидно було, що роль вимагає величезного фізичного й нервового напруження, повної віддачі актора навіть на такому зразковому для всіх і вже звичайному для Мейфорта рівні виконавчої майстерності. А йому треба було ще показати себе в усьому блиску, «створити легенду». І він, і Джованні, і героїня прискіпливо оглядали одне одного перед кожним виходом на сцену — як вояки перевіряють зброю перед боєм.

Вдало введений у дію на початку третього акту, голос Мейфорта — його краса, виразність і величава звучність — подобався навіть йому самому й зміцнював упевненість у собі. І все-таки... в чому ж річ? Чи ні в чому? Він на мить вийшов зі сцени — для короткого виходу Медічі — з тим самим неясним відчуттям якогось розладу між собою і своїм ідеалом. Чекаючи другого виходу, він відчув поруч присутність іншої людини — це був рекламний агент, і несподівано для самого себе зухвало гамлетівським тоном (як при зустрічі датського принца з Гільдерстерном) випалив:

— То що, голубчику, як я вам сьогодні подобаюсь, га?

— Просто неперевершено, містере Мейфорт!

— Ви впевнені?

— Абсолютно впевнений. Усі тільки й говорять про вас, нічого прекраснішого вони ніколи не бачили.

Він і сам не збагнув, що змусило його в момент виходу обернутися до агента і з незрозумілою для того підсвідомою скрухою промовити:

— Хотів би я бути на їхньому місці, щоб на власні очі переконався...

І він грав далі. Грав справді напрочуд гарно, з незвичайним піднесенням, доводячи кожний відточений жест, кожну ефектно задуману репліку до вищого ступеня досконалості. І вже ніщо не могло відволікти його увагу або вивести з себе: ні обмін записками й поглядами між костюмером і Граннічем у кульмінаційний момент сцени, ні рухи дружини; вона впустила щось на підлогу й подякувала сусідові, який підняв їй це з підлоги; його витончений інтелект сприймав тільки власну досконалу гру і все, що відбувалося в кожну дану мить з ним на сцені по ходу дії, і ще він був чутливий, природно, до власного успіху, до компліментів і овацій, що вже, як кажуть у таких випадках, «висіли» в повітрі. І все-таки, як і раніше, все-таки... все-таки...

Настала кульмінація п'єси. Мейфорт уже чув навислі над залом овації, ладні заслужено вибухнути. Настала велика мить у його житті, і він був майже впевнений, що Гранніч мав слухність, коли передрікав його успіх. За якусь хвилину його оточать галасливі, захоплені друзі й колеги... Проте в передчасній хвилі захвату й дружніх звірянь він відчув, як йому здалося, щось прикро-незбагненне для себе: ніби уся ця перебільшена похвальба друзів була якоюсь мірою показною; ніби контакт між ним і всіма, хто сидів у залі, виявився тільки зовнішнім, поверховим і неначе щось лишилося ним не збагнене й незбагненне в цій ролі, в ньому самому, у глядачах, у житті... Тим часом його голос і далі лунко й щедро підносився над дифірамами колег. Нараз дисонансом до цього голосу, що вимовляв заключну репліку у супро-

воді найграціознішого з найбільш улюблених Мейфортових жестів, дисонансом до ладних от-от вибухнути овацій, з темної безодні зали несподівано пролунав сатанинський сміх.

На якусь мить це справило враження чергового сценічного ефекту. Здезалося неймовірним припустити що-небудь інше. Глядачі не схотіли зертати на це уваги: хтось зірвався з місця, люди зацитькали одне на одного й знову спрямували свої погляди на сцену.

Але заспокоїлись вони ненадовго. Гранніч підскочив у кріслі, лайнувшись, і втупився у сцену, готовий негайно дати потрібну команду. Шепард теж підвівся і, повернувшись до сцени спиною, завмер на місці — очі його нишпорили по балкону. А Мейфорт, що відновив був свою репліку, збився, почав її знову, знову затнувся, знітився, та так і лишився стояти в збентеженні. Запала мертва тиша.

Гранніч щось заговорив через оркестр помічникові режисера, показуючи пальцем на балкон. І всі притьмом повернули голови туди, в лячну темряву, немовби вчули нечисту силу, що причаїлася там. А вже коли ця «нечиста сила» матеріалізувалася, висунувшись трохи вперед, то виявилась невеликим, хирлявим чоловічком, що, спершись на перила, звернувся до всіх:

— О боже, любі ви мої, чи не збираєтесь ви показувати оце публіці?

Мейфорт, один з усієї імпазантною акторської юрби, стояв незворушно й недвижно: він не обернувся в бік балкона й не виглядав здивованим. Йому не треба було впізнавати голос, голос — удар по туго напружених нервах у точно розраховану годину й хвилину. Лише йому було відомо, що зміїне жало сарказму вже приготувалося до кидка, і що Геррон, зрештою, підстеріг його за рогом з ножем у руці.

І в цю мить у нашого лицаря удачі під багаторічним шаром життєво-сценічної бутафорії, в ослаблених м'язах життя збудився прошарок природної мужності, що досі ледь відчувався. І вона, ця маленька мужність, зміцнена готовністю до неминучого, мужність, яку Мейфорт місяць за місяцем підсвідомо живив у собі, підняла його владну правицю на плече помічника режисера й донесла через оркестр до Гранніча його неголосні й м'які, але досить чіткі слова:

— Не треба! Не займайте! Залиште його!

— Хто там? — спитав Гранніч.

— Це Геррон, — відказав йому Мейфорт. — Не займайте його!

Бо найважливішим, на думку Мейфорта, було зараз зупинити жалючий «постріл» змії-сарказму напівдорозі в повітрі, опустити руку, зведену для удару, сховати в піхви ніж — і все це без скандалу, благопристойно... Якщо Геррон з'явився сюди з наміром убити його, але причаївся на такій великій од нього відстані, то, напевне, приніс із собою револьвер. І якщо Мейфорт сам підійде до нього або хтось інший підніметься на балкон, то він, зачувши ходу, може відкрити вогонь по сцені, й тоді — хоч би як швидко його схопили — біди не уникнути.

Мейфортові пригадалися забуті розповіді про диких звірів, загіпнотизованих людським поглядом, про гадюк, що розкручуються перед мискою молока, про маніяків, громил, обеззброєних завдяки такту, цілковитому самовладанню і вдалому обхідному маневру. А що Геррон був без сумніву шизофреніком і до того ж явно напідпитку, то найкраще було б зараз улестити його, здобути його довіру, поступитися, — нехай навіть усупереч здоровому глузду, — щоб виманити його зі сховища, примусити зійти з балкона, а потім схопити й обеззброїти.

І Мейфорт, прикликаючи подумки всі рештки мужності, підняв освітлене обличчя назустріч Герроновій посмішці, ступив крок уперед, вирізнившись на тлі статистів і декорацій, вигукнув, простягаючи гадюці блюдце з молоком:

— То це ви, Дане Геррон? Яким побитом? Як ся маєте?

На балконі з хвилину панувало мовчання — невже тигр і насправді дає себе загіпнотизувати? — а потім луною долетів до них, униз, його досить спокійний голос:

— Та оце прийшов подивитися на вашу виставу,— Геррон закашлявся, але швидко вгамував кашель, щоб додати:— Було б краще, звісно, зачекати до понеділка, але така розкіш — чекати — не для мене. Особливо, якщо врахувати, що я не зовсім звичайний глядач на цій прем'єрі, га, Шеп? Я ж думав, ти гратимеш свою музику для мене й на моє замовлення...

Було щось таке в цих останніх словах Геррона, що не так розгнівало, як стурбувало Мейфорта. Він квапливо розсміявся і сказав:

— Сподіваюсь, тобі сподобалося те, що ти бачив? — А сам весь час думав: «Як би його виманити звідти?»

Голос Геррона пожвавішав:

— Ха! Він ще питає! — Він весь перегнувся через перила — здавалося, зараз звалиться вниз, — і погляд його спалахнув зухвало-в'їдлигим блиском:— А тобі самому сподобалось? У тебе, бачу, сумління чисте, і все, по-твоєму, гаразд? Чи дозволиш мені зробити кілька зауважень?

І Мейфорт зразу відгукнувся, кидаючи шматок м'яса тигру:

— Чом ні! Чом ні! Ти ж знаєш п'єсу. Допоможи нам, чим можеш. Ми ж тут для цього й зібралися.

Геррон устав на весь зріст, дивлячись на нього з насмішкуватою цікавістю, широко розкриті очі його холодно виблискували від збудження, — потім різко повернувся, не сказавши більше ні слова, і зник у темряві.

Мейфорт схаменувся:

— Заради всього святого, Гранніч, не здіймайте галасу! Він спускається сюди. Кращого й бажати годі. Зателефонуйте поки що в поліцію, а він нехай робить, що йому заманеться — як у себе в Ошкоші¹, — до прибуття поліції. Я віддам йому сцену. Після всього, якщо він піде спокійно, ми попросимо полісмена побалакати з ним на вулиці. Я не хочу скандалу напередодні прем'єри, та ще й пов'язаного з його ім'ям...

Почулася Герронова хода на дальніх сходах, і Мейфорт крикнув йому:

— Я буду в ложі, старий! Дуже радий тебе бачити! — Він повернувся до трупи: — Прошу вас, усіх прошу, леді й джентльмени, трохи м'якше з ним. Він Шепардів друг. І він напідпитку — цим усе сказано... Він гратиме мою роль... Хоче нам щось показати, приголомшити нас... Приготуйтеся, будь ласка. — При останніх його словах на сцені з'явився Геррон.

Не встигнувши з гідністю піти в ложу, Мейфорт відступив назад, щоб непомітно затесатися серед статистів. Але Геррон владно зупинив його:

¹ Ошкош. — містечко у штаті Вісконсін, США.

— Ми почнемо з твого останнього виходу, Мейфорт, — скоромовкою, без будь-якого позерства сказав він. — Вийди вперед, щоб краще бачити, що я збираюся робити!

І тут уперше їм усім стало ясно, що цей незваний «чортик із коробочки»¹ не замишляє нічого лихого, а просто збирається грати, що він просто хоче показати їхньому прославленому прем'єрові, як він сам грає його роль.

Актори почали — не без бурчання — оживати після того, як ущух невеличкий вихор збудження й цікавості. А Мейфортові вперше спало на думку й неабияк здивувало його те, що ця людина щира в своїх намірах, що в неї немає ні отрути, ні кинджала, ні револьвера, немає ніякого злого заміру, нема нічого, крім надзвичайного захоплення роллю, його роллю, й що тільки Герронова непомірна зухвалість допомогла йому зтягти їх усіх в орбіту свого захоплення, — про що він, певне, не мріяв навіть у найнездійсненніших снах своїх.

Мейфорт зрозумів це надто пізно. Але відчуття небезпеки не минало. Єдине, що трохи заспокоювало, — це можлива близька допомога поліції, — у випадку, якщо самозванець зважиться на яку-небудь негідну вихватку, залишаючи будинок театру. Бо п'яним він усе-таки мав би бути...

Мейфорт вирішив, що зараз найкраще буде велично спуститися в залу. Геррон з хвилину чекав на його репліку, але майбутній великий трагік ще не досить опанував себе, щоб подати голос. Тоді, відштовхнувши двох чи трьох статистів, Геррон вийшов без неї. Говард Мейфорт з'являвся в цій сцені з гарним скорботним жестом, а Макіавеллі Геррона вигулькнув, мов нічний злодій, із-за рогу. Збагнути міру таланту актора можна з перших його кроків на сцені — з неповторної, неквапливо-скрадливої вдачі новоявленого Макіавеллі, наприклад: непоказна фігурка Геррона — в контрасті з Джованні і його блискучим почтом — нагадувала плюгавого щура. Гранніч, нахилившись уперед, до Мейфорта, щоб зневажливо прокоментувати цей дивний поворот ролі, був зупинений раптовим, зловісним зблиском в очах Макіавеллі й несподіваним пожвавленням в усій подобі, що охопило його, ледве він, ще не побачивши, відчув присутність жінки поруч із Джованні. Граннічеву увагу привернув вираз несподіваної зацікавленості на обличчі Мейфорта, потім він подумки здивовано відзначив, що в нього згладжується погане враження навіть від млявих і невиразних реплік Джованні Герронові, — поки зовсім не переконався, що і його захопила й привабила ця різка зміна в Макіавеллі. Гранніч усвідомив також, що непроханий гість, якого вони спочатку не сприйняли всерйоз, поступово опановує становище — та ще й як опановує!

Бо коли вже сам Мейфорт скорився йому, то що лишалося робити решті акторів на сцені? Засоромлені, дезорієнтовані і, крім того, роздратовані й стривожені, вони не знали, як поводитись у цій несподіваній ситуації, а тільки зиркали на свого новоявленого прем'єра й машинально оберталися на його голос, ніби все відбувалося на якомусь великосвітському рауті. А він швидкими командами ламав початковий план сцени, жестами переміщав усіх Медічі з одного місця на інше, гукав: «Не сюди, дитино!» — до п'ятисотдоларової прем'єрші; його палець миттю громадив потрібними групами флорентійських городян, а око, наче меч, так само швидко розсіювало ці групи.

¹ Іграшкова фігурка, що вискакує з коробки, коли та відкривається (Jack-in-the-box).

Коли всі мізансцени були возз'єднані в єдиний сценічний вузол, Гранніч не міг не признатися самому собі, що весь ансамбль справляє враження якоїсь незвичайної зграйності — неподільної єдності, не міг не вчути нової інтонації в голосі героїні-прем'єрші, не міг не відзначити дедалі більшого блиску гри Геррона-Макіавеллі — зловісного і владного блиску вигостреної зброї... Він не переставав усьому цьому дивуватися, поки до нього не долетіло захоплене шепотіння місіс Мейфорт до чоловіка: «Боже мій, любий, та хто ж він!» — і відповідь Говарда: «Дай мені спокій!»

Хоч як усі намагались, ніхто не міг пригадати згодом, коли, в яку мить усі забулися, загубили тяму... Була така хвилина, коли всі вони сиділи в цій великій напівпорожній залі з завмерлими серцями, затамувавши подих... І коли, врешті, опам'яталися, то потрапили під владу чарів дивовижного й неповторного середньовічного міста, атмосфера якого творилася довкола них із наростаючою силою доти, поки всю сцену не переповнив дух чогось легендарного, повнокровного й реального, що прийняло подобу Старого Світу й давніх людських поколінь. На акторів ці чари, природно, подіяли раніше, ніж на тих, що сиділи в залі; це було чаклунство, яке звільнило їх від театральної умовності й зробило їх природнішими — як повітря, як сонце, як вино. Головна роль п'єси, відтворена Герроном, сюжетно не була змінена його трактовкою — так само, як і трактовкою Мейфорта. Змінилася сама суть ролі, яку Геррон — у межах дозволеного — зробив насиченішою і яскравішою, оголив і поглибив на свій розсуд. Всі артисти, — вельми досвідчені першорядні актори, — у цій сцені були просто пішаками в руках Макіавеллі; все нове й непідготовлене, що їм доводилося зараз робити, виходило вдало виключно завдяки їхній акторській інтуїції й сприйнятливості. Вони були під владою «грецького вогню»¹, яким Геррон запалив їх. Він теж, зі свого боку, підтримуючи цей вогонь у них і ведучи їх далі, сам усе глибше входив у вир шалу-музики, пристрасті-чаклунства. Близк його гри змусив усіх забути про непоказність фігури, він розпалювався, освітлюючи одне по одному всіх дійових осіб п'єси, поки — це дивно було бачити — не ожили навіть другорядні деталі сцени: фарби й полотно декорацій, поки не пожвавилася й не стала дихати одним подихом пристрасті юрба статистів — голота на флорентійському майдані; пишнота зброї і оксамиту, вуалей, плюмажів і коштовностей — все грало на одну цю худорляву темноволосу фігуру, — негарну без гриму, без театального костюма. Ця фігура рухалася по сцені в старих черевиках і старому светрі, з перекинутим через руку старим ольстером², який одним її жестом перетворювався мало не на імператорську мантию, і голосом, який усі тепер слухали, і вогнем, який вона запалила у всіх серцях, вона створила той самий флорентійський майдан і тих самих людей, говорила ті самі запальні слова, які — єдині — були достовірні й суттєві для тієї епохи — саме тоді, саме там, і ніде й ніколи більше в усьому світі. На сцені й над нею, дзвонячи чимраз дужче й гучніше, на тисячі різних голосів, розходячись дедалі ширше й вище, заново створена роль знялася на своїх дужих крилах у захмарну височінь, і там, торкнувшись zenіту, ненадовго засяяла в найостанніший і найнахненніший момент свого польоту, а потім — без дзвінка й падіння завіси — розчахнулася навпіл: на чаклунські чари актора й на зовнішній його вигляд.

¹ «Грецький вогонь» — вогонь, який поширюється з швидкістю блискавки.

² Ольстер — вільне чоловіче пальто з бобріка, з паском.

Ні звуку, ні подиху. Потім зачасне, переповнене емоціями, цілковите мовчання було порушене голосом прем'єрші, що припала до Макіавеллі — до цього плюгавого щура, до цього неперевершеного, блискучого, натхненного актора, до переможця. Вона вчепилася йому в светр і, задихаючись від почуттів, що поїняли її, прохрипіла:

— Не йдіть! Не покидайте нас! Я ніколи... ніколи ще так не грала!..

І після цього мовчання зійшло на всіх знову, пригнічене й гнітюче, зійшло, оглушуючи збуджених акторів на сцені і заспокоюючи паралізованих глядачів у залі — мовчання величезного, темного, порожнього театру й мовчання розгромленого, занімілого Мейфортового «двору». Що їм було казати? Казати було нічого.

Геррон вивільнився з обіймів прем'єрші і повільно, крізь гнітючу тишу, пішов до виходу зі сцени. Їм залишалось тільки мовчки проводити його поглядом. Про поліцію вже ніхто не згадав — чи до неї тут було... Геррон злегка тремтів, бо напруження було нелюдське, а здоров'ям він не вирізнявся — лише чудовим самовладанням. Він зупинився біля рампи і, знявши позеленілого від часу капелюха, низько, аж до підлоги, церемонно вклонився:

— Дякую вам, леді й джентльмени. Виставу закінчено.

Він стояв і не йшов, озираючись довкола, дуже блідий на тлі цього зовнішнього блиску й сухозлотиці, пошарпаніший і непоказніший за останнього робітника сцени — але живіший од самої ртуті; його швидкі погляди-блискавки — смішліві, іронічні, сатанинські — притягували увагу, кидали виклик усім, а на устах грала дразлива посмішка Пана, сповнена космічного презирства. Ось погляд його ковзнув повз Шепарда і, знайшовши те, що шукав — Мейфортове обличчя, — зупинився на ньому. Лице скривилося ще більше.

— Я прожив життя у важкій боротьбі й гину від зради... Реванш — це солодко й приємно, і, можливо, я своє взяв сьогодні. Але ж ти бачив, який я був, мій хлопчику? Оце головне... Вкладайте більше душі в гру, і вас теж не впізнають на сцені...

З цими словами, не дивлячись більше на Мейфорта, він надяг капелюха, байдуже повернувся і, спокійно пробираючись крізь ряди збентежених, заціпенілих статистів, вийшов із зали і з театру. Ніхто не додумався — та й навіщо? — зупинити його. Тільки Шепард ворухнувся, поклавши голову на спинку переднього крісла, й голосно, тяжко зітхнув.

Генеральна репетиція тривала далі. Під час четвертого акту Мейфорт, повернувшись після перевдягання, почув заперечливий голос Гранніча, що пролунав над вигуками дам, які оточили його:

— ...До чого тут здібності! Хай він буде найбільший із невизнаних геніїв — бачить бог, я сам визнаю це! — однаково я не візьму його! Півдесятка таких, як він, зводять нанівець усі наші зусилля. Ці люди тільки шкодять своєму ж братові — актору: вони роблять професію актора посміховищем в очах громадськості. Приходимо ми — антрепренери, бачимо, що вони тут понакоювали, й починаємо працювати, як раби, щоб врятувати становище й вивести театр на вірний шлях, поставити його на здорову комерційну основу. Він може грати, і, визнаю, ніхто більше за мене не захоплювався його грою сьогодні. Але він належить до тієї категорії людей, до яких я завжди відчував активну неприязнь і які є прямою протилежністю таким достойним людям, як містер Мейфорт і містер Шепард. Саме вони — моя надія і опора. І двох думок тут бути не може.

Мейфорт стояв у цю хвилину в тіні ложі. І йому раптом здалося, ніби з протилежного від Гранніча боку, з-за рампи, зорить непохитний Герронів погляд: «Так, двох думок тут бути не може!» Оглянувши передні ряди крісел у пошуках Шепарда й не знайшовши його, Мейфорт знову пригадав і свою першу солодку годину знайомства з його п'есою, і свою велику надію, і свій невиразний, непояснений стан жертвовності... жертвовності...

Після знаменитої прем'єри, коли «весь Бродвей» поставив Мейфорта у найвужчий і найбажаніший для нього розряд визнаних трагіків, багато друзів і знайомих прийшли за лаштунки привітати його, і йому нічого не лишалось, як скоритися їхній нетерплячій настирливості, хоча треба було ще перевдягтись і їхати на звану вечерю. Він дуже стомився. Напруження протягом усієї вистави було жахливе, він працював, як одержимий — особливо після появи Геррона на генеральній репетиції. Він досягнув, раз чи двічі, справжнього ефекту в тій самій великій сцені, що не пройшло повз увагу публіки. Міс Хойшоп, приміром, заявила, що це була «епохальна вистава». Театральні критики вже склали свої рецензії, в яких переважав один епітет: «велика п'еса», «велика роль», «у грі Мейфорта були такі моменти, коли він піднімався — вони не вагаючись можуть це підтвердити — до вершин величчя». Тільки-но він спромігся покинути Агнесу саму, як зразу ж пішов до себе у вбиральню, що нагадувала зараз квіткову крамницю, де на нього чекала Елен. Це була їхня перша зустріч на самоті, яку він дозволив собі з дня генеральної репетиції. Він подивився на неї поглядом, якого вона ніколи не забуде, і рішучим заперечливим жестом стримав усі добрі слова, що їх вона ладна була сказати.

— Сама бачила,— мовив він,— я зробив усе, що міг.

І вона не змогла після цих слів переконати його в тому, як він добре це все зробив і як чудово тримався на сцені.

— Я надто довго тебе чекав. Тобі не здається?

Вона не відповідала, і він вів далі:

— Я п'ятнадцять років стискав у собі пружину, а зараз, коли спробував дати їй волю, вона не спрацювала — заіржавіла, мабуть... Ти передчувала, навіть знала, що так буде, від самого початку.

— Я боялася за тебе.

— Ти боялася за мене відтоді, як прочитала роль?

— Так.

— І не могла мені сказати!

— Я намагалася тобі сказати... усі ці роки!

У двері постукали, почувся голос Гранніча... А він стояв, дивлячись кудись у далечінь, у минуле, де йому, мабуть, привидівся зелений хлопчисько, що вперше завоював успіх на кону провінційної сцени в ролі юного Ромео — сира, незріла роль із силою-силенною незграбних рухів і жестів — і вона, оця його сестра, з обличчям, мокрим од щасливих сліз; тоді вона сяяла від щастя й щомиті кидалася йому на шию...

Юрба, що сунула з театру після прем'єри сезону, заповнила Бродвей, обидва його боки, — собою, гуркотом автомобільних моторів, пишнотою хутряних накидок, яскравим світлом електричної реклами, яка

вогняними літерами карбувала Мейфортове ім'я над жвавим, блискотливим лабіринтом нічного міста.

І в цій юрбі була темна, непоказна, легенька фігурка чоловіка, що не знайшов у собі сили не прийти на прем'єру. Він затримався, спускаючись із зовнішніх балконних сходів, і звів очі вгору — до сліпучих метрових літер прізвища великого трагіка епохи, й до чогось іще віддаленішого в безмежнім небі — за цими яскравими літерами...

Його душа була сповнена гіркоти, та, незважаючи на цю гіркоту, притлумлюючи її, в ньому росла й міцніла Його Роль, і разом з Нею росло й міцніло його серце — ніби Вона кликала до зброї. Вона лишилась тільки з ним, як і раніше, — для того, щоб і він теж був тільки з Нею на самоті у цій юрбі; щоб тільки він один міг знати вищу радість правдивого натхнення і бачити її там, угорі, в темному блискучому небі, де сяють мільйони справжніх зірок над цим гомінливим, поволі вмовкаючим світом.

*З англійської переклали
Георгій ГОЛОВНЬОВ та Юрій ПОПСУЄНКО*